

Цікаво, що низка іменників, які у різних словниках зафіксовані з варіантним наголошуванням в однині, в одному з найновіших словників української мови («Український орфографічний словник» (2009)) засвідчені тільки з одним наголосом: або із префіксальним (*на́клейка, на́клепка, перéтинка, при́ціпка, ро́зці́вка*), або з кореневим (*нако́лка, підкла́дка, пересу́шка, поку́пка, пості́лка*).

Отже, існування двох типів наголосу в однині префіксально-суфіксальних іменників жіночого роду із суфіксом *-к(а)*, яке зумовлене південно-західною (префіксальною) і південно-східною (кореневою) акцентуаційними традиціями (і водночас їхнє подвійне наголошування), є нормативним у сучасній українській літературній мові.

Світлана Бибик

СИТУАТИВНІ «ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМ» У СУЧАСНОМУ РАДІОІНТЕРВ'Ю

У сучасній мовній практиці, масовій комунікації зросла частка усних висловлень, які формуються за літературними нормами, що в нашій уяві мають відповідати писемно-книжним стандартам логічної побудови фраз, правильного вимовляння, слововживання тощо, засвоеним у процесі навчання, здобування освіти, читання літератури. Насправді ж у спонтанній усній мові, в реальній практиці можливі численні «відхилення» від цих норм — т. зв. явища надлишковості (називний теми, прояви гезитації, зумовлені психолінгвальними та ситуативними чинниками), а також власне мовні огріхи.

Називний теми — це тип подвоєння, коли іменник у називному відмінку, що стоїть на початку речення, начебто повторюється узгодженим із ним займенником у називному відмінку. Для усної мови (розмовно-побутової, зокрема й літературної, просторіччя, діалектної мови) характерна реалізація в ній підтримувальної функції вказівних займенників. О. А. Лап-

тева означила таку особливість усної мови як двочленна модель (Лаптева О. А. Диалектная и литературная разновидность устно-разговорного синтаксиса и перспективы их сопоставительного изучения // Вопросы языкознания. — 1969. — №1. — С. 31), що складається із сегмента та основної частини висловлення, у якій формальним репрезентантом сегмента є вказівний займенник. Його у психолінгвістиці кваліфікують як стимул, ключ до творення висловлення, а не частину висловлення як такого. Завдяки називному теми відбувається чітке розмежування та оформлення теми й реми висловлення. Винесення теми на початок, його відокремлення пов'язане з труднощами моделювання смислу на початку побудови висловлення: мовцеві зручніше розвести в часі перше позначення та вибір структури речення згодом.

Так, за нашими спостереженнями, у мові співрозмовників, що беруть участь у радіоінтерв'ю, суб'єктно-об'єктні позиції незалежно від типу висловлення — питання чи відповіді — заміщують займенники *він, вона, воно, вони* (*Жадан / він там старший не дуже на багато / не знаю / може років на десять; Я так розумію / що пішохідні зони / вони / їх кількість збільшується / а відповідно зміняться транспортні потоки навколо*). Показово, що замінювані номінації можуть бути попередньо виокремлені за допомогою вказівних займенників *оці, оце, оцей, той, та, те, ті*, як-от: *І оця монополія в тендерному полі / вона от / бачите / до чого призвела*. Паралельно з відзначеними структурами між такими двочленними моделями уживаються звороти з *який, які, що: І я / власне / думаю / що оці всі питання / що їх піднімав пан Мазур / вони всі вирішуються у великій концепції*.

Надлишкові складники висловлення. Спостережено кілька проявів надлишковості в усних радіодіалогах:

а) надлишкова синонімізація, спричинена потребою знайти чітке вираження смислу, висловитися переконливо для масової аудиторії радіослухачів. Вибудовування синонімічних рядів експресивізує висловлення, передаючи стан афекту адресанта, його ставлення до подій, реалій: *Мені дуже дивно було почути / що комуністи злилися в такому політичному екстазі зі своїми / скажемо так / ідеологічними противниками / які підтриму-*

ють **великий / крупний** бізнес / як **Партія регіонів /** но я думаю / що вони самі зробили за себе той вибір; Все інше — це **надумана / дешева** пропаганда;

б) повторення одиниць тексту як проявів спроби перейти до іншого фокусу свідомості й ословити його: **Він виготовляв довгий час свічки / торгував церковним начинням і досить успішно / досить успішно** реалізував себе на цьому; Тому що ми дуже **комплексно підходимо / робоча група дуже комплексно підходить** до цього питання і т. ін.

Елементи хезитації. Це прояв спонтанного формування думки.

Так, один із поширених деграматикалізованих та десемантизованих елементів — нелексичні вставні звуки *a-a*, *e-e*, *m-m*, *mn-mn*, що створюють нерозривність синтаксичного та семантичного мовного потоку, виникають на стикові сегментів висловлення, тому й спричинені коливанням під час:

а) планування синтаксичної структури речення на зразок: **E-e / ви знаєте / в місті існує вже / вже давно / e-e /** ухвалою міської ради визначено межі пішохідної зони і місць паркування в історичній частині міста;

б) вибору лексичних одиниць або інформаційно-змістової перспективи реалізації мовної програми, як-от: **Коли ми покажемо інвестору / що у нас працює / ми взяли паркування під контроль / що у нас є паркування і плата за паркування є невідворотня / тоді можна переходити до третього більш важливого в місті етапу / будівництва альтернативних / позавуличних паркувальних / e / 30 // e-e / парковок; Тобто / e / іграшка / e-e / повинна бути інструментом / механізмом / зняряддя розвитку дитини.** У таких висловленнях нерідко засвідчено вставні конструкції на зразок: **І найцікавіше те / що одного дня ми помітили / що почали робити музику / яка / a-a / в принципі / яка на наших теренах не звучала.**

Частотними є паузи, не заповнені звуками, під час яких адресант обдумує синтаксичну структуру висловлення або шукає інформативно достатні його семантичні компоненти, як-от: **От були новини. І йому казали / щоб ... три батюшки казали / щоб він покався / от ... що він самий вищий і / насамперед / він не відмовляється від мирського життя. Таке має бути чи не в церкві?**

Проявом самокоригування, самоконтролю за правильністю висловлення у мовному потокові є заміни слів: *Яка / е-е / військово-політична ситуація створилася / що виникла така необхідність іти юнакам / фактично мало навченим / які пішли захищати свою / свій Київ / свою державу від ворожого війська?; Хоча про це / про цю дорогу на Винниченка ми говорили ще у 2003 році.*

Наведені випадки «відхилення від писемних норм» в усній практиці — елементи т. зв. надлишковості — зумовлені психо-емоційними, мовомисленневими процесами, що відбуваються у момент спонтанного формування висловлення. Натомість засвідчено й власне помилки, спричинені послабленням культуромовного самоконтролю мовця.

У радіоєфірі, як відомо, звучить мова політиків, державних службовців, викладачів, митців тощо, тобто людей освічених, щонайменше таких, що володіють середньолітературним стандартом, але своєрідні ситуативні умови безпосередності, спонтанності, невідповідності усних висловлень спричиняють мовні *огріхи*, обмовки, неточності, недоречності, навіть помилки.

Так, щодо огріхів у вживанні слів, то помічено, що в усному спонтанному висловленні в радіоєфірі мовці-інтерв'юери, слухачі-додзвонювачі припускаються вживання русизмів. Це не пов'язане з територіальною відмінністю їхньої мови, оскільки засвідчено такі факти й у висловленнях львів'ян (*По-перше / робити площадку* [треба: майданчик. — С. Б.] *паркувальну на рівному місці на поверхні землі / то дороге удовольствіє* [треба: задоволення. — С. Б.]; *То має бути розроблена спеціальна програма / яка неукоснітельно* [треба: неухильно. — С. Б.] *буде виконуватися; Але ви говорите / що ви зараз працюєте над тим / щоб розгрузити* [треба: розвантажити. — С. Б.] *центральну частину*), волинян (*Релігія / релігія як така / ми вважаємо / що / релігія / яка не проповідує правильне християнство / вона іскажає* [треба: викривляє. — С. Б.] / *вона викривляє*), а також представників центральних регіонів держави, і стосується, як бачимо, книжних слів із стереотипних зворотів, які вживають мовці у своєму професійному повсякденні.

Грубе порушення лексичних норм пов'язане з оперуванням засвоєними в російськомовній формі кліше, як-от: *Ніхто ж не*

спорить [треба: хто ж заперечує; хто ж проти. — С. Б.] / *ситуацію зі стандартами треба покращувати*; *Взагалі ми намагаємося постійно приймати участь* [треба: брати участь. — С. Б.] у подібних фестивалях; *Хочу звернути увагу на те / що інші гроші дійсно пішли на прикриття бюджетних дірок / тому що попередники цього уряду набралися боргів як собака блох* [треба: як собака бліх. — С. Б.]; *А гавкати з усіх підворотен* [треба: гавкати з-під кожного підворотіття. — С. Б.] на цей бюджет ну всі вже звикли та ін. У висловленні ж слухача русизм може бути свідченням його білінгвізму або ж неналежного володіння лексичними нормами літературної мови: *Куди можна звернутися і як можна дізнатися / чи вона в хорошому якостві* [треба: вона доброї (належної) якості — С. Б.] чи ні?

Під впливом ситуативного чинника адресанти радіодіалогів припускаються різних граматичних неточностей:

а) порушення узгодження в роді між членами речення: *Я не розумію / чому якась така агресивне відношення*; *За це літо було велика кількість концертів / де ми прийняли участь* [треба: взяли участь. — С. Б.];

б) порушення керування: *Але ми не тільки на це сподіваємося і розраховуємо / ми впевнені на те / що навіть ті виборці / які підтримали наших ідейних і ідеологічних противників...;*

в) пропуск членів речення, що спричинює контамінацію його частин: *З іншого боку / та ж Інна Богословська іноді буває така чорнорота пропаганда / що далі вже відступати нікуди*; *Не / мн-мн / робить це / як сказав пан Мазур / кавалерійським наскоком / десь там поставивши паркувальну зону / і не подбавши про як змінити схему руху.*

Слабка норма усної мови — наголошування слів. Спостережено, що інтерв'юери та слухачі із західних регіонів України неправильно наголошують дієслова (*Я вночі пішу / працюю / а ти / хто має дітей / як то все має виглядати?!),* іменники (*Я особисто недавно визивала швідку; Ну попередньо / це листопад / грудень. Львів*), виділяючи не закінчення, а кореневі голосні, порушують орфоепічні норми у словах на **-ання** (*Уривочок з «Кобзаря» / який / в принципі / не у всіх виданнях навіть існує; У цьому році / виборчому році / ми повинні вирішити / як мінімум / чотири завдання*).

У вимові деяких слів спорадично зафіксовано ненормативні явища асиміляції приголосних (*Десь у дві тиці другому почали працювати ну / в такому акустичному форматі*) і явище «шокання» (*Шось / ну / звичайно / там впливає / тому шо помінявся лайфстайл; П'ять років тому / мені здається / шо молодь була ше більш активна / ше на хвилі тих політичних подій / які відбувалися*).

Отже, усна публіцистична мова радіоефіру засвідчує, що її статус мови «тут і зараз» спричинює зростання кількості «відхилень від норм», таких маркерів усності, як елементи т. зв. надлишковості, хезитації, мовні огріхи. Останні можна кваліфікувати як елементи розмовності, спричинені наближенням комунікації у прямому ефірі, або наживо, до повсякденно-практичних звичних конструкцій, стереотипів.

Наталія Вербич

ІНТОНАЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Відомо, що 75% життя людини — це спілкування. Саме від комунікативних навичок залежить успішність особи в різних життєвих ситуаціях. Ефективність публічного мовлення як різновиду усної комунікації зумовлена низкою чинників. Композиційно-стилістичної стрункості публічного виступу промовець досягає, членуючи текст на тематично завершені, логічно послідовні частини. А втім, багато важать в усному спілкуванні просодичні засоби мови. У більшості видань, присвячених питанням результативної комунікації, наведено твердження А. Месрабіана, що ґрунтується на експериментальних даних: неемоційне вербальне спілкування (позбавлене змін мелодики, логічних акцентів, виголошене на тому самому тональному рівні з однаковим ступенем гучності) інформативне лише на 7%; значущість слів, вимовлених із додаванням звукових невербальних сигналів (інтонації) становить 38%. Отже, трети-